

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ ЖАНА ИЛИМ
МИНИСТРЛИГИ**

**М. Рыскулбеков атындагы КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

**И. Раззакова атындагы КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК ТЕХНИКАЛЫК
УНИВЕРСИТЕТИ**

Кол жазма укугунда
УДК 336.6 (575.2)

Диссертациялык кеңеш Д 08.19.593

Рахманова Айнура Калиловна

**Өндүрүмдүк жана процесстик инновациялар коммерциялык банктардын
өнүгүшүндө**

Адистиги: 08.00.05 – Экономика жана эл чарбасын башкаруу (ишмердүүлүктүн
тармактары жана чөйрөсү боюнча)

Экономика илимдеринин кандидаты окумуштуу
даражасына изденүүгө багытталган диссертацияга

Автореферат

Илимий жетекчи

э.и.д., профессор Камчыбеков Т.К.

Бишкек 2019

Диссертациялык иш М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетиндеги “С.А. Сулайманбеков атындагы Финансы жана финансылык көзөмөлдөө” кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчи:

Камчыбеков Толобек Кадыралиевич,
экономика илимдеринин доктору, профессор,
М.Рыскулбеков атындагы Кыргыз
экономикалык университетинин ректору

Расмий оппоненттер:

Жапаров Акылбек Усенбекович,
экономика илимдеринин доктору, доцент,
Кыргыз Республикасынын Жогорку
Кенешинин депутаты
Ивакова Зейнеп Авазовна,
экономика илимдеринин кандидаты,
Б.Ельцин атындагы КРСУнун “Финансы
жана кредит” кафедрасынын доценти.

Жетектөөчү уюм:

Ж.Баласагын атындагы Кыргыз улуттук
университеттин «Экономика» кафедрасы
дареги: Бишкек шаары, Жибек Жолу
проспектиси, 394

Диссертацияны коргоо 2019 жылдын _____ саат 14-00 дө М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин жана Кыргыз Республикасынын Президентинин алдындагы мамлекеттик башкаруу академиясынын экономика илимдеринин кандидаты окумуштуу даражасына изденүүгө диссертацияны коргоо боюнча Д 08.19.593 диссертациялык кеңешинин отурумунда, 720033, Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58 дареги боюнча болуп өтөт.

Диссертациялык иш менен Бишкек ш., Тоголок Молдо көч., 58 дарегинде жайгашкан М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин китепканасынан таанышса болот, жана интернет булак www.keu.kg.

Автореферат 2019 ж. бугу айынын 15 инде жөнөтүлгөн.

Д 08.19.593 Диссертациялык кеңештин
окумуштуу катчысы , экономика илимдеринин
кандидаты, доцент

Байтерекова Г.С.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Изилдөө темасынын актуалдуулугу. Заманбап дүйнө коммерциялык банктардын ишмердүүлүгүн уюштурууга жана өнүктүрүүгө жаңы талаптарды коюуда, демек туруктуу жаңычылдыктар жана жаңы иш тартиптери алардын ийгилигинин негизги шарты болуп калат.

Дайыма өзгөрүлүп туруучу шарттарда инновациялар тикелей түрдө туруктуу өнүгүүнү жана ишмердүүлүктү өнүктүрүүнү камсыз кыла алат.

Банктык инновация – жеке эле жаңы өндүрүмдөрдү түзүү жана ишке киргизүү же иштеп жаткан өндүрүмдөрдү жакшыртуу гана эмес, ошону менен бирге эле иш ыраатындагы инновация б.а. банк үчүн да, кардар үчүн да кызмат көрсөтүүдө жана алардан пайдаланууда кеңири мүмкүнчүлүктөрдү ача турган заманбап коммуникациялык технологияларды колдонуу, бизнес процесстерди уюштуруудагы инновациялык ыкмаларды ишке киргизүү болуп саналат.

Инновациялык чечимдер банкты башкаруу чөйрөсүн бүт бойдон, анын филиалдарын, бөлүмдөрүн, ошондой эле мерчемдөө, изилдөө, долбоорлорду иштеп чыгуу жана иш жүзүнө ашыруу, маркетинг, көзөмөлдөө сыяктуу бардык кызматтык чөйрөлөрүн камтышы зарыл.

Инновациялык ыкмалар насыялык куржунду, насыя алуучулардын төлөй алуу жөндөмдүүлүгүн баалоо маселелеринде жана тобокелдерди башкарууда үзгүлтүксүз колдонулушу керек. Инновацияларды иштеп чыгуу жана ишке киргизүүнүн объективдүү зарылдыгы муну менен шартталган: бул банктын атаандаштык жөндөмдүүлүгүнө, бүткүл ишмердүүлүгүнүн кирешелүүлүгүнө азыркы учурда экономикада жүрүп жаткан процесстер менен шайкештикте колдоо көргөзүүнүн негизги механизми болуп саналат. Инновацияларды жана инновациялык технологияларды ишке киргизүү жана өздөштүрүү зарылдыгы коммерциялык банктын инновациялык стратегиясынын алкагында аныкталат.

Инновациялык өнүгүүнүн стратегиялык максаттары инновациялык ишмердүүлүктү ишке ашыруу жолу менен жетишилет. Инновацияларды жана инновациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүү зарылдыгы ошондой эле анын негизги курамы катары башкаруу процессин жана башкаруучулук ишмердүүлүгүн оптималдаштыруу үчүн өбөлгө түзөт.

Рынок экономикасы бир кыйла ийкемдүү, ыкчам жана аны менен бирге жер шарынын бүткүл мейкиндигин өз ичине камтып, глобалдуу болууда. Демек, реалдуу убакыт тартибинде рынокторго кирүү - зарылдык болуп эсептелет жана бирдиктүү глобалдуу кибернетикалык мейкиндиктин жардамы менен өнүгүшү жана кеңейиши керек. Мунун өзү глобалдык каржылык атаандаштыкка алып келет. Заманбап санариптик дүйнөнүн талаптарына жооп берүү үчүн атамекендик банктар биринчи кезекте өзүнүн ишмердүүлүгүн автоматташтыруу жолу аркылуу бардык бизнес процесстерин “санариптик калыпка” өткөрүшү зарыл.

Азыркы учурда Кыргыз Республикасында инновациялык ишмердүүлүктү жүзөгө ашыруунун теориялык да практикалык да түзүмү, атап айтканда коммерциялык банктарда өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды түзүү жана ишке ашыруу маселелери аз изилденген, инновацияларды, жаңычылдыктарды түзүүдө негиз катары кызмат кылган бизнес процесстердин үлгүсүн түзүүгө, банктын күндөлүк ишмердүүлүгүн өркүндөтүүгө, банк ишмердүүлүгүн, бизнес-процесстерди автоматташтыруу зарылдыгына тиешелүү деңгээлде көңүл бөлүнбөйт. Бул жана башка маселелер изилдөөнүн темасын тандап алууну шарттады.

Диссертациялык иштин темасынын ири илимий программалар менен байланышы. Диссертациялык иштин темасы Кыргыз Республикасын 2018-2040-жылдарга Улуттук өнүктүрүү стратегиясы, Кыргыз Республикасынын банктык тутумун 2018-2021-жылга чейин өнүктүрүүнүн негизги багыттары менен тыгыз байланышта.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык изилдөөнүн максаты – илимий-теориялык базаны жана методикалык жоболорду изилдөөнүн негизинде өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды өнүктүрүүнү камсыздоо боюнча практикалык нускамаларды жана сунуштарды негиздөө, ошондой эле коммерциялык банктарда инновациялардын үлгүсүн иштеп чыгуу болуп саналат.

Коюлган максатка жетишүү үчүн диссертациялык изилдөөдө төмөнкү милдеттер аныкталган:

1. өндүрүмдүк жана процесстик инновациялардын императивдерин жана бул ишти уюштуруунун жүрүшүн изилдөө, анын маңызын жана табиятын ачып берүү, “өндүрүмдүк инновациялар” жана “процесстик инновациялар” түшүнүктөрүнө автордук тактама берүү;

2. өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды уюштуруунун негизги шарттарын жана факторлорун илимий негиздөө;

3. Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарын инновациялык өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарына негиздеме берүү;

4. өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды уюштуруу жана түзүү боюнча бизнес-үлгүсүн иштеп чыгуу, коммерциялык банктардын өнүгүшүнө киргизилген инновациялардын тийгизген таасирин аныктоо;

5. Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарынын инновациялык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган илимий-методикалык нускамаларды жана заманбап банк тутумунун бизнес-үлгүсүн сунуштоо.

Изилдөө объектиси - Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарынын инновациялык ишмердүүлүгү болуп саналат.

Изилдөө предмети болуп Кыргыз Республикасынын банк чөйрөсүндөгү инновациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн теориялык жана методологиялык

негиздери, инновациялык процессти өнүктүрүү, өндүрүмдүк, процесстик инновацияларды өнүктүрүү үлгүсү эсептелет.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы:

Тутумдук талдоонун негизинде коммерциялык банктарда заманбап банк тутумунун өнүгүшүндө олуттуу мааниге ээ болгон өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды уюштуруу жана өнүктүрүү боюнча практикалык сунуштар теориялык жактан негизделди жана методологиялык жагынан иштелип чыкты.

Илимий жаңылыктарга ээ болгон төмөнкүдөй жыйынтыктар алынды:

- өндүрүмдүк жана процесстик инновациялардын экономикалык маани-маңызын түшүнүүнүн теориялык жана илимий-методикалык ыкмаларын талдоонун негизинде бул категорияга автордук тактама киргизилди;
- коммерциялык банктардын өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды уюштуруу багытындагы инновациялык ишмердүүлүгү боюнча, атап айтканда банк рыногунда атаандаштыкка жөндөмдүүлүк позициясына жетишүүгө мүмкүндүк бере турган бизнес-процесстерди өркүндөтүү, жаңы банк өндүрүмдөрүн жана кызмат көрсөтүүлөрүн түзүү боюнча илимий-методикалык нускамалар иштелип чыкты;
- коммерциялык банктарды инновациялык өнүктүрүүнүн келечектүү багыттарына илимий негиздеме берилди;
- бизнес-процесстердин үлгүсүн түзүүнүн негиздери жана шарттары, алардын ишмердүүлүктү оптималдаштыруудагы жана сапат менежментинин эл аралык талаптарга шайкеш келүүдөгү зарылдыгы аныкталды;
- коммерциялык банктардын инновациялык ишмердүүлүгүн өнүктүрүүгө багытталган илимий-методикалык сунуштар жана заманбап банк тутумунун бизнес-үлгүсү берилди.

Диссертациялык изилдөөнүн практикалык мааниси. Изилдөөнүн жүрүшүндө иштелип чыккан методологиялык ыкмалар, теориялык тыянактар жана практикалык сунуштар Оптима Банк ААКнын филиалы тарабынан инновациялык процесстерди башкарууну уюштуруу жана инновациялык банк өндүрүмдөрүн жана кызмат көрсөтүүлөрүн түзүү максатында бизнес-процесстердин үлгүсүн түзүүдө, өндүрүмдүк жана процесстик инновациялардын өнүгүү багыттарын иштеп чыгууда пайдаланылды.

Диссертациялык изилдөөнүн негизги жыйынтыктары ошондой эле башка коммерциялык банктар тарабынан алардын инновациялык ишмердүүлүгүн аныктоодо жана иштеп чыгууда, андан ары өркүндөтүүдө жана оптималдаштырууда, натыйжада кирешенин көбөйүшүнө жана каржылык туруктуулукка алып келе турган жаңы өндүрүмдөрдү жана кызмат көрсөтүүлөрдү сунуштоодо колдонулушу ыктымал.

Диссертациялык изилдөөнүн теориялык тыянактарын жана негизги жоболорун өлкөнүн жогорку окуу жайларынын окуу жараянында колдонууга болот.

Алынган натыйжалардын экономикалык мааниси. Автор ээ болгон жаңы натыйжалар, теориялык тыянактар жана практикалык сунуштар банктык инновациялык ишмердүүлүктү уюштуруу жана өнүктүрүү тармагында андан ары фундаменталдык жана колдонмо изилдөөлөр үчүн негиз катары кызмат кыла алат. Диссертацияда берилген жоболор, тыянактар жана сунуштар төмөнкүлөргө жетишүүгө:

- өнүгүүнүн жаңы деңгээлине чыгууга, өзүнүн стратегиялык өнүгүүсүн инновациялык өнүгүүгө кайра багыттап түзүүгө жана инновациялык процессти жүзөгө ашыруунун натыйжалуу методдорун колдонууга;

- коммерциялык банктын жалпы ишин өркүндөтүүгө алып келүүчү негизги ишмердүүлүк багыттарын аныктоого;

- жаңы түзүлгөн заманбап автоматташтырылган банк тутумунун (ЗАБТ) үлгүсүнүн негизинде өзүнүн инновациялык процессинин үлгүсүн түзүү же ЗАБТ үлгүсүн колдонуу, үлгүнүн жардамы менен өзүнүн күчтүү жана чабал жактарын баалоого, сунушталган жаңычылдыктын натыйжалуулугун талдоого жана жалпы инновациялык өнүгүүнү камсыз кылууга мүмкүндүк берет.

Диссертациялык иштин коргоого коюлган негизги жоболору. Коргоого диссертациялык изилдөөнүн илимий жаңычылдыктардын талабына жооп берген төмөнкү жоболору чыгарылды:

- Банк ишмердүүлүгүндөгү өндүрүмдүк жана процесстик инновациялардын маңызын жана өнүгүү өзгөчөлүктөрүн негиздөөгө мүмкүндүк берүүчү теорияны жана методологияны аныктоо жана жалпылоо;

- Өндүрүмдүк жана процесстик инновациялар түшүнүктөрүнүн аныктамасына автордук тактама берүү;

- Банк ишмердүүлүгүнүн жана атаандаштыкка жөндөмдүүлүктүн жана каржылык туруктуулуктун фактору катары өндүрүмдүк, процесстик инновациялардын өнүгүшүнүн өз ара байланышын аныктоо;

- Учурдагы ишмердүүлүктү өркүндөтүүгө мүмкүндүк түзүүчү банктык бизнес-процесстердин бизнес-үлгүсүн иштеп чыгуу жана коммерциялык банктын ишинин ийкемдүүлүгүн жана ыкчамдыгын камсыз кылуучу заманбап автоматташтырылган банк тутумунун үлгүсүнүн негизинде жаңы өндүрүмдөрдү жана кызмат көрсөтүүлөрдү түзүү;

- Эл аралык экономикалык рынокко алакалашып-жуурулушуу шарттарында заманбап талаптарга жооп бере турган инновациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн илимий-методикалык багыттарын, өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды иштеп чыгуу жана сунуштоо;

Издөнүүчүнүн жеке салымы. Автор жеке изилдөөлөрүн уюштуруу, материалдарды топтоо, иштеп чыгуу, талдоо жана жалпылоо иштерин өзүнүн тикелей катышуусу менен аткарды. Издөнүүчү тарабынан банктын инновациялык ишмердүүлүгүн камсыздоочу заманбап автоматташтырылган банк тутумунун үлгүсү иштелип чыкты.

Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык иштин негизги жоболору боюнча илимий конференцияларда баяндамалар жасалган, илимий журналдарда басылып чыккан: “Экономика жана ишкердик” журналы, №12, 2018-ж., (РФнын Билим берүү жана илим министрлигинин ЖАК тарабынан журнал илимдин доктору жана илимдин кандидаты окумуштуулук даражаларын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялардын негизги илимий жыйынтыктары жарыялануучу россиялык журналдардын тизмесине киргизилген); “Экономика жана ишкердик” журналы, №9, 2017-ж.; Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун Кабарлары, 2017-ж. (эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары), Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы, 2014-ж. (эл аралык илимий-практикалык конференциянын материалдары), М. Рыскулбеков атындагы КЭУнун Жарчысы (2015-ж., 2014-ж., 2012-ж.), Евразиялык инновациялык университетинин Жарчысы (Павлодар, Казакстан Республикасы, 2012-ж.)

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш киришүүдөн, үч баптан, тыянактан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен турат. Иштин жалпы көлөмү 165 бетти түзөт, 15 жадыбал, 31 сүрөт бар. Пайдаланылган адабияттардын тизмеси 146 булакты камтыйт.

ИЗИЛДӨӨ ИШИНИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациялык иштин актуалдуулугуна, темасынын мамлекеттик илимий программалар менен байланышына негиздеме берилген, изилдөөнүн максаттары, милдеттери, коргоого чыгарылган негизги жоболор аныкталган, илимий жаңылыгы баяндалган, иштин экономикалык жана практикалык маанилүүлүгү, издөнүүчүнүн жеке салымы жана изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо деңгээли көрсөтүлгөн.

“Банктын ишмердүүлүгүн инновациялык өнүктүрүүнүн теориялык негиздери” деп аталган биринчи бап инновация түшүнүгүнүн маңызын, насыялык мекеменин ишмердүүлүгүндөгү зарылдыгын, банктык инновацияларды камсыз кылууда маалыматтык технологиялардын жана бизнес-процесстердин үлгүсүн түзүүнүн ролун жана ордун изилдөөгө арналган.

Бул маселелердин маңызын аныктоо максатында автор тарабынан инновация түшүнүгүнүн ар түрдүү аныктамалары изилдөөгө алынды. Инновация

түшүнүгүнүн көптөгөн түшүндүрмөлөрү бар. Кыргыз Республикасынын “Кыргыз Республикасындагы инновациялык ишмердүүлүк жөнүндө» 1999-жылдын 26-ноябрында кабыл алынган №128-мыйзамына ылайык, инновация - инновациялык ишмердүүлүктүн рыноктогу жаңы же кем болуп жаткан товар (кызмат көрсөтүү) түрүндөгү же сапаты жакшыртылган товар (кызмат көрсөтүү) түрүндөгү аяккы жыйынтыгы болуп саналат. Инновация – башкаруу объектисин өзгөртүү жана экономикалык, социалдык, экологиялык, илимий- техникалык же башка түрдөгү таасир алуу үчүн жаңычылдыктарды киргизүүнүн аяккы жыйынтыгы [Фатхудинов, Р.И. Инновациялык менеджмент [Текст]/ Р.И. Фатхудинов. Санкт- Петербург.:Питер, 2011.-448-б].

Бул түшүнүктүн көптөгөн аныктамалары бар жана алардын баарынын жалпы негизи болуп өзгөрүү функциялары эсептелет, аны өз убагында австриялык окумуштуу И.Шумпетер белгилеген. Ал 5 типтүү өзгөрүүнү бөлүп көрсөткөн: жаңы техниканы, жаңы технологиялык процесстерди колдонуу же өндүрүштү жаңы рыноктук камсыздоо (сатуу-сатып алуу); жаңы касиет-сапаттагы өндүрүмдү киргизүү; жаңы чийки затты колдонуу; өндүрүштү уюштуруудагы жана аны материалдык-техникалык камсыздоодогу өзгөрүүлөр; жаңы сатуу рынокторунун түзүлүшү [Мусакожоев,Ш. М. Инновациялык экономиканын негиздери [Текст]/ Мусакожоев Ш. М., Камчыбеков Т.К.-Б. 2011.-176-б.].

Ошентип, бир учурда жаңычылдык - жаңы өндүрүмдү киргизүү же бар болгон өндүрүмдүн сапаттуу өзгөртүлүшүн түшүндүрөт; экинчи учурда – колдонуудагы нерселердин ордуна жаңы буюм-тайымды, элементтерди, принциптерди киргизүү процесси катары чыгат. Банктык ишмердүүлүккө карата инновацияларды өндүрүмдүк жана процесстик деп бөлүү максатка ылайыктуу, анткени банк бизнесинин ийгилиги жаңы өндүрүмдөр аркылуу гана эмес, бизнес-процесстерди уюштуруунун жаңы методдору, жолдору, техника жана технология менен жабдуу жана автоматташтыруу деңгээлдери аркылуу камсыз кылынат.

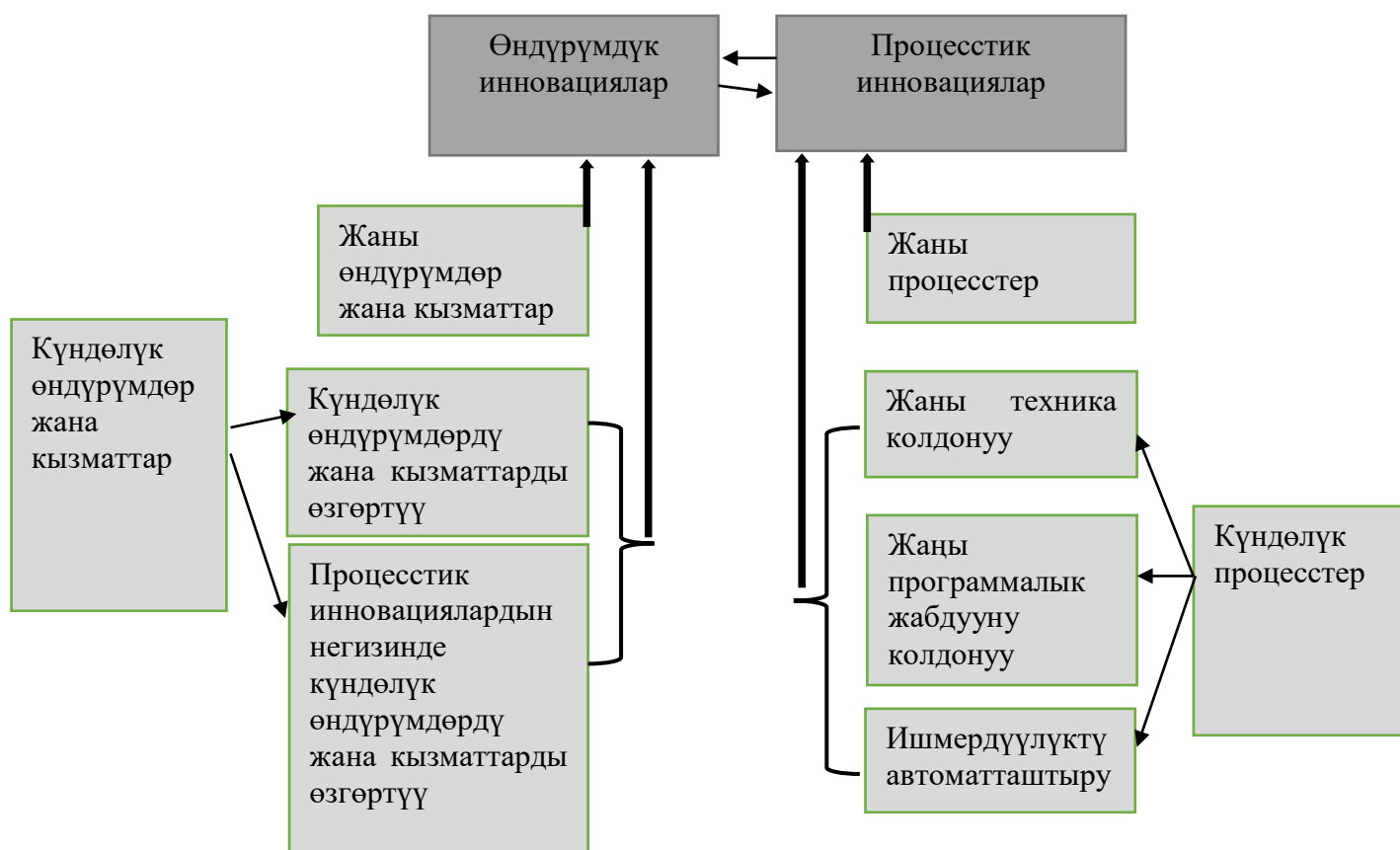
Өндүрүмдүк инновациялар б.а. инновация өндүрүмү технологиялык жактан жаңы, өркүндөтүлгөн өндүрүмдөрдү иштеп чыгууну жана ишке киргизүүнү болжолдойт. Өндүрүмдүк инновациялар конкреттүү ишкана үчүн жаңы болушу керек, бирок рынок үчүн жаңы болбошу да мүмкүн.

Процесстик инновациялар, б.а. инновациялык процесстер технологиялык жактан жаңы же олуттуу түрдө өркүндөтүлгөн өндүрүштүк методдорду иштеп чыгууну жана ишке киргизүүнү болжолдойт. Бул түрдөгү инновациялар жаңы өндүрүштүк жабдууларды, өндүрүш процессин уюштуруунун жаңы методдорун колдонууга негизделиши ыктымал [Степанова, И.П. Инновациялык менежмент[Текст]/И.П. Степанова. Саратов. 2014. -124-б].

Ошентип, «инновация» түшүнүгүнүн аныктамасына талдоо жүргүзүү менен банк тутумуна карата өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларга төмөнкүдөй аныктама берүүгө болот. “Өндүрүмдүк инновациялар – бул таптакыр жаңы же өркүндөтүлгөн өндүрүмдөр жана кызмат көрсөтүүлөр, аларды сатуудан киреше алуу күтүлөт. Бул учурда өркүндөтүлгөн өндүрүм, ошону менен катар кызмат көрсөтүү өндүрүмдүн өзүн өзгөртүү жолу менен же болбосо өндүрүмдү, кызмат көрсөтүүнү өзгөртүүгө негиз болгон процесстик инновациялардын натыйжасын колдонуу аркылуу алынышы ыктымал. Процесстик инновациялар – бизнес-процесстерди уюштуруунун жаңы методдорун, жолдорун иш жүзүнө ашыруу же болбосо процессти автоматташтырууга алып келүүчү жаңы техниканы, программалык камсыздоону колдонуу болуп эсептелет, натыйжада өркүндөтүлгөн бизнес-процесс түзүлөт”.

Өндүрүмдүк жана процесстик инновациялар коммерциялык банктын инновациялык ишмердүүлүгүн өз ара толуктап туруучу курамдык бөлүгү болуп саналат. Өндүрүмдүк жана процесстик инновациялардын өз ара байланышы автор тарабынан 1.1-сүрөттө көрсөтүлгөн.

1.1.-сүрөт. Өндүрүмдүк жана процесстик инновациялар

Булагы: теориялык концепциялардын негизинде автор тарабынан түзүлгөн

Өндүрүмдүк жана процесстик жаңычылдыктар жана өзгөрүүлөр банкты өнүктүрүү стратегиясынын алкагында жүргүзүлөт, аларды жүзөгө ашыруу орто мөөнөттүү жана узак мөөнөттүү келечекте экономикалык натыйжага алып келет.

Коммерциялык банктын инновациялык өнүгүү стратегиясынын методологиясы жана ишке ашуу жолдору банктын экономикалык ресурстарына, саясатына жана башкаруу үлгүсүнө көз каранды.

Биз М.К.Швандардын инновациялык өзгөрүүлөр экономикалык тутумда натыйжалуу өсүүнүн ички энергиясын түзөт деген пикирине кошулабыз. Бул өзгөрүүлөр ошондой эле теңдемди жана тең салмактуулукту бузат, бирок чарба жүргүзүүчү субъектинин өзүнүн да жана өлкөнүн жалпы экономикасынын да өсүшү, тутумдун жаңы сапатка өтүшү үчүн негиз түзөт.

Эреже катары, инновациялар экономикалык тутумдун жаңы пропорционалдуулукка, жаңы тең салмактуу абалына өтүшүн камсыз кылат. Бул учурда белгилеп кетүүчү нерсе, инновациялык өзгөрүүлөр натыйжа-жыйынтыктардын мөөнөтү, чыгымдары, сапаты жана натыйжалуулугу боюнча ачык эместик деңгээлинин жогорулашына алып келет, андыктан инновациялык тобокелдиктерди башкаруу деп аталган өзгөчө кызмат-милдетти өнүктүрүү зарылдыгы жаралат.

Коммерциялык банктын ишмердүүлүгүн уюштурууда маалыматтык технологиялардын ролу өтө жогору, анткени коммерциялык банктын ийгиликтүү иштеши процесстерди автоматташтыруу сапатынан жана деңгээлинен көз каранды.

Бизнести заманбап уюштурууда маалыматтардын ири агымы түзүлөт жана пайдаланылат, буга байланыштуу маалымат заманбап илимий көз караштын негизи болуп саналат. Маалымат кандай гана бизнес-процесс болбосун, ишмердүүлүктүн кайсы гана түрү болбосун чечимдерди кабыл алуунун маанилүү инструменти катары чоң орун ээлейт. Адамдын жашоо-турмушунун бардык жагында маалыматтык ресурс колдонулат.

Маалыматтын техникалык камсыздалышы б.а. базалык маалыматтык технология компьютер, байланыш каражаттары ж.б. түрүндөгү маалыматтык технологиялардын жардамы менен камсыз кылынат. Жалпы алганда, автоматташтырылган банк тутуму – банкты кибернетиканын жана информатиканын теориялык негиздерине таянып, ошондой эле программалык-техникалык каражаттарды жана заманбап маалыматтык технологияларды колдонуу менен уюштуруучу башкаруу тутуму болуп саналат. Автоматташтырылган банк тутумунун негизине анын ажырагыс бөлүгү катары каржылык, насыялык аткарымдарды тартипке салуу функциялары, экономикалык-математикалык эсептөө техникасынын методдору, байланыш каражаттарынын функциялары моделдештирилген. Мунун өзү маалыматтын өз

убагында берилишин камсыз кылат, банктын ишмердүүлүгүн оперативдүү башкарууга мүмкүндүк берет, чечилүүчү милдеттердин санын көбөйтөт жана бир кыйла деңгээлде иштин эмгек түйшүгүн азайтат, талданмалуулукту жогорулатат, кабыл алынуучу чечимдердин негиздүүлүгүнө жана өз убагында чечилишине тикелей таасирин тийгизет.

Жаңы маалыматтык технологиялар банктык бизнес-процесстерди уюштуруунун жаңы ыкмаларын пайдалануу мүмкүндүгүн камсыз кылат. Заманбап дүйнөдө банктын ишмердүүлүгүн уюштуруу банктын маалыматтарга ээ болушуна тикелей көз каранды. Бул учурда маалыматтарды иштеп чыгуу тездиги жана маалыматтардын ишенимдүүлүгү банктык бизнес-процесстерди уюштуруу үчүн өзгөчө мааниге ээ.

Өзүнүн атаандаштыкка жөндөмдүүлүгүн камсыздоо үчүн банкка жетекчилик кылуу, башкаруу жана көзөмөлдөө инструменттери, ошондой эле кошумча нарк түзүүнүн өзүмдүк ачык-айкын үлгүсү талап кылынат.

Өзүнүн бизнес-процесстери жөнүндө так маалыматы бар болгондо гана компания рыноктун өзгөрүп туруучу шарттарына жараша алардын үзгүлтүкүз жана ырааттуу ыңгайланышын ишке ашырууга жөндөмдүү болот, анткени бизнес-процесстердин дал өзү акыр түбүндө бардык жаңычылдыктардын предмети болуп саналат [Фатхудинов, Р.И. Инновациялык менежмент.//Р.И. Фатхудинов. Санкт- Петербург. 2011.-448-б.].

Банктык инновацияларды уюштуруунун жана ишке ашыруунун чет өлкөлүк тажрыйбасы көргөзгөндөй, инновациялар жана инновациялык ишмердүүлүк банк ишмердүүлүгүн өнүктүрүүнүн негизги шарты болуп эсептелет. АКШдагы ири банктардын атайын адистешкен инновациялык лабораториялары бар, алар жогорку технологиялуу сыноо борборунан, ошондой эле «эркин ой жүгүртүү бөлмөлөрүнөн» турат, ал жерде кызматкерлер жана кардарлар жаңы өндүрүмдөрдү же чечимдерди тестирилөөдөн өткөрө алышат жана ыкчамдык менен кайтарым байланыш түзүшөт.

Лаборатория – технологияларга байланыштуу дайыма болуп туруучу өзгөрүүлөргө жана чакырыктарга жооп кайтаруу болуп саналат. [Банк инновациялары [Электрондук булак]. - Кируу режими: <http://futurebanking.ru/post/2865>]. Эксперттер Россиядагы инновациялык өнүгүүнүн негизги 5 тенденциясын белгилешет: алар - API, жасалма интеллект, бир кыйла ыңгайлуу мобилдик банкинг, коопсуз аутентификациянын жана Интернет өндүрүмдөрүнүн жаңы формалары. Ошентип, чет өлкөлүк тажрыйбасы банктын инновациялык ишмердүүлүгү инновациялык санариптик технологияларды колдонуунун эсебинен камсыз кылынарын көргөзөт.

“Кыргыз Республикасынын банк тармагындагы өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды өнүктүрүүгө талдоо” деп аталган экинчи бап

коммерциялык банктардын ишмердүүлүгүнүн, ошону менен бирге инновациялык ишмердүүлүгүнүн жыйынтыгы катары алардын заманбап абалына талдоо жүргүзүүгө багытталган.

2018-жылдын башталышына карата Кыргыз Республикасында 25 коммерциялык банк өз ишмердүүлүгүн жүргүзгөн, анын ичинде капиталында чет өлкө катышкан банктар - 18, алардын 15 банкынын капиталында чет өлкөлүк катышуу 50%дан ашык өлчөмдөгү үлүштү түзөт.

Банк ишмердүүлүгүндө маалыматтык технологияларды колдонуу атамекендик коммерциялык банктарга банктык пластик карталарды чыгарууга жана тейлөөгө мүмкүндүк берет.

Банктык пластик карталарды таратууда Paywave технологиясын, контакттык эмес түрдө төлөөнү колдонуу акыркы жылдардагы инновация болуп калды, PayWave технологиясы менен карта аркылуу белгилүү бир өлчөмгө чейинки сумманы контакттык эмес түрдө төлөөгө мүмкүн. Заманбап банктык пластик карталары аркылуу интернет төлөмдөрдү жүргүзүүгө болот, бул кардарларга үйдөн чыкпай туруп төлөмдөрдү жүргүзүү боюнча уникалдуу мүмкүндүк ачат. Бул интернет төлөмдөрдү жүргүзүү учурунда кардарлардын каражаттарынын коопсуздугун камсыз кылуу үчүн аутентификация процесси өтө маанилүү.

Интернет төлөмдөрдү камсыз кылууда 3D secure технологии колдонуу акыркы жылдардагы инновация болуп саналат. 3D secure онлайн-насыялык жана дебеттик карталар үчүн кошумча коопсуздук деңгээли катары кызмат кылат.

Азыркы учурда атамекендик бардык коммерциялык банктар банктык пластик карталарды чыгаруу жана тейлөө багытында иш алып барууда. “Айлык акы” долбоорлору иштейт, соода түйүндөрү менен келишимдер түзүлөт, банктык пластик карталар менен төлөө учурунда арзандатуулар, бонустар берилет ж.б. 2018-жылы Кыргыз Республикасында банктык төлөм карталарынын 5 тутуму иш жүргүзгөн, анын ичинде “Элкарт” улуттук тутуму да бар. Жыл сайын жүгүртүүгө чыгарылган карталардын саны өсүүдө, 2014-жылы 650,6 миң карта, 2018-жылы 1984,3 миң карта чыгарылган.

2.1.-сүрөттөн көрүнүп тургандай, пластик карталарды колдонуу менен төлөмдөрдүн саны жана көлөмү өсүүдө, бул учурда соода терминалдарында жүргүзүлгөн төлөмдөр жалпы төлөмдөрдүн көлөмүнүн 5,2% түзөт.

Банктык пластик карталарды чыгаруу жана тейлөө банкоматтарды, пос-терминалдарды өнүктүрүүгө жана көбөйтүүгө алып келет. Классикалык банкоматтар менен катар cash-in банкоматтары колдонула баштады, алар кассирдин катышуусуз эле акча каражаттарын кардардын өздүк эсебине салууга мүмкүндүк берет.

Нактай эмес төлөмдөрдү жүргүзүү банк технологиясынын, эсептешүү тутумунун жана жалпы банк ишмердүүлүгүнүн өнүгүшүнүн көрсөткүчтөрүнүн бири болуп саналат.

2.1.-сүрөт. Кыргыз Республикасында банк карталары аркылуу өткөн төлөмдөр (2014-2018).

Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкынын тиешелүү жылдардын Бюллетенинин негизинде

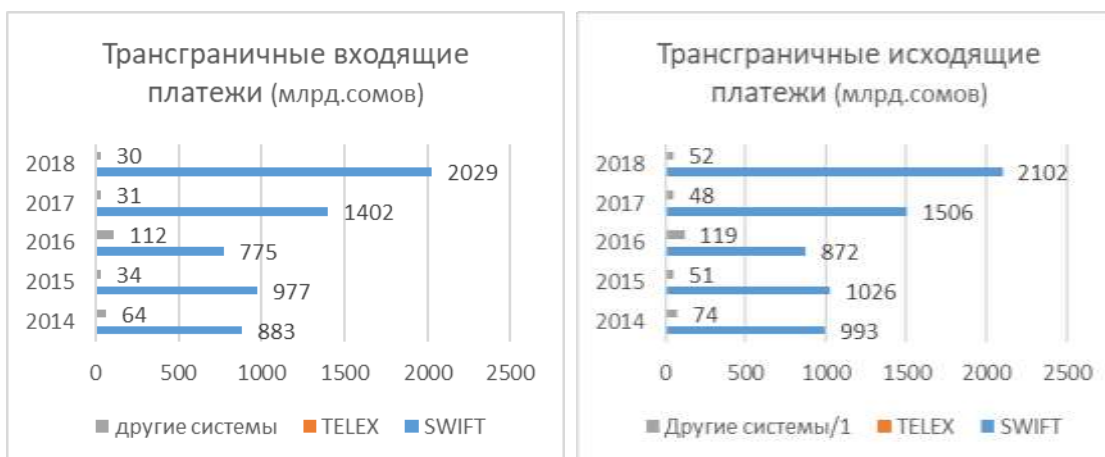
Өлкөнүн ичинде накталай эмес төлөмдөр жүргүзүлгөн жергиликтүү тутумдар болуп grosстук жана клирингдик төлөм тутумдары эсептелет. Бул тутумдар аркылуу жүргүзүлгөн төлөмдөрдүн саны жана көлөмү жыл сайын көбөйүүдө, бул эсептешүү тутумундагы накталай эмес төлөмдөрдүн үлүшүнүн өсүшү менен камсыз кылынат. 2014-жылы grosстук жана клирингдик төлөм тутумдары боюнча төлөмдөрдүн көлөмү 1412,0 млрд.сом жана 101,6 млрд.сом болсо, 2018-жылы бул көрсөткүч 3020,1 млрд.сом жана 200,8 млрд.сомго чейин жеткен.

Жергиликтүү төлөм тутумдары аркылуу төлөөнүн көлөмү менен катар төлөмдөрдүн саны да өсүүдө, 2014-жылдын аягына карата grosстук төлөм тутуму боюнча төлөмдөрдүн саны 262,5 миң төлөм болсо, 2018- жылдын аягына карата бул көрсөткүч 444,2 миң төлөмгө чейин жеткен. 2014-жылдын аягына карата клирингдик төлөм тутуму боюнча төлөмдөрдүн саны 3401,7 миң төлөм болсо, 2018- жылдын аягына карата бул көрсөткүч 9280,6 миң төлөмгө чейин жеткен.

Экономиканын ааламдашуу жана эл аралык каржылык рынокко алакалашып-жуурулушуу шарттарында эл аралык төлөм тутумдары өзгөчө мааниге ээ болот.

2018- жылдын башына карата алты эл аралык төлөм тутумдары иш жүргүзгөн, бул учурда алардын негизги үлүшү SWIFT тутумуна тиешелүү, ал чек аралар аралык төлөмдөрдүн жалпы көлөмүнүн 98% түзөт.

Чек аралар аралык төлөмдөрдүн өнүгүү динамикасы төмөндө 2.2.-сүрөттө берилген.

2.2-сүрөт. Чек аралар аралык кириш жана чыгыш төлөмдөр

Булагы: Кыргыз Республикасынын Улуттук Банкынын тиешелүү жылдардагы жылдык отчеттору

Коммерциялык банктын бүткүл ишмердүүлүгүнүн негизин бизнес-процесстер түзөт, аларды уюштуруунун натыйжасында өндүрүмдөр түзүлөт же кызматтар көрсөтүлөт. Бул учурда кайсы бир бизнес-процесске бир нече адам, бир нече бөлүм же банк тутумдары камтылышы ыктымал. Ошол себептүү банк жетекчилиги өзүнүн бардык бизнес-процестерин так билиши жана көзөмөлдөшү маанилүү.

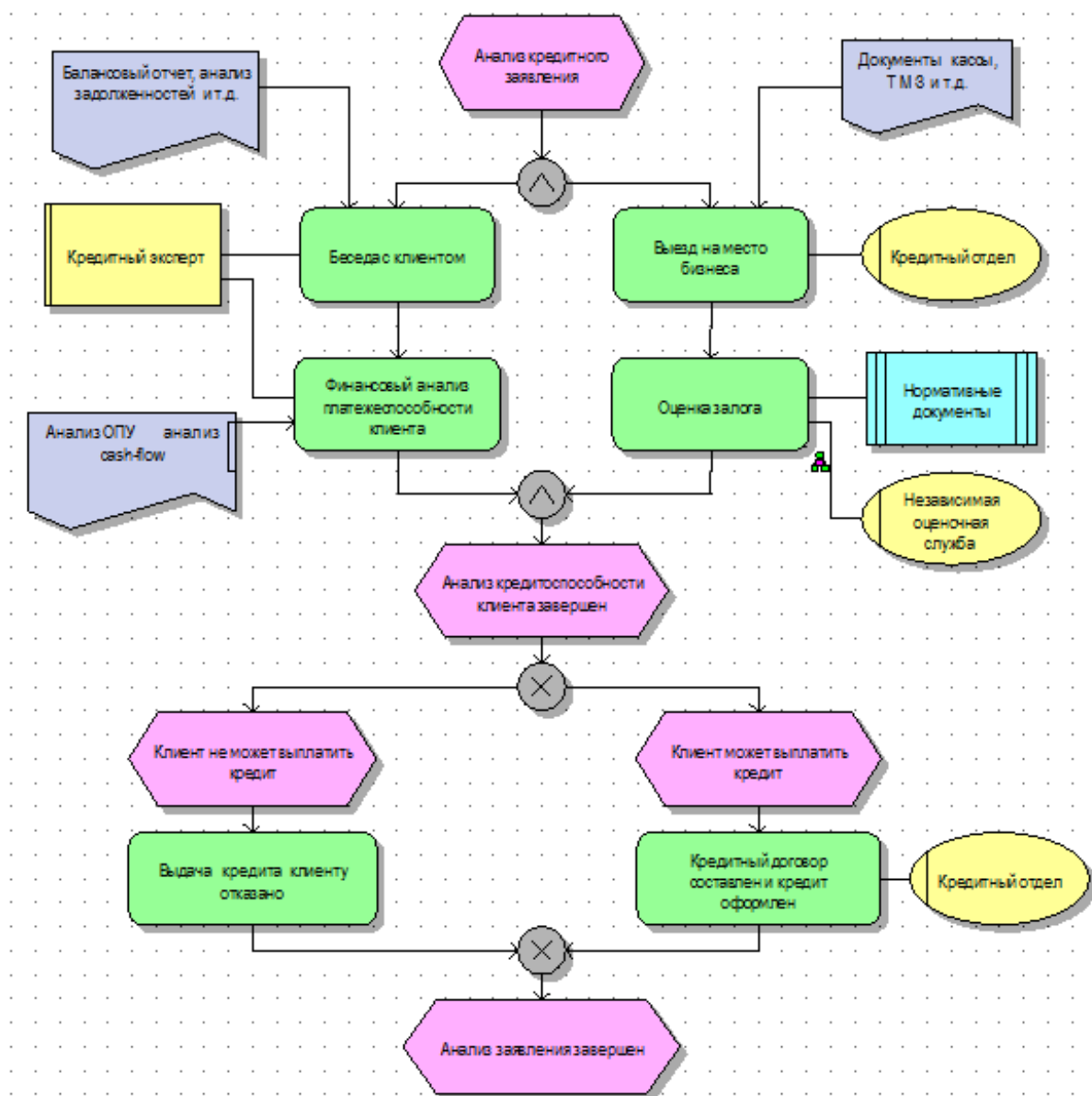
Азыркы учурда рынокто бизнес-процестердин үлгүсүн түзүү боюнча көптөгөн чийме программалары бар жана анын ичинен ыңгайлуусун тандап алууга болот.

ARIS чийме нускамасынын жардамы менен биз тараптан насыялоо процессинин үлгүсү түзүлдү, ал заманбап автоматташтырылган банк тутумуна – ЗАБТга киргизилиши керек.

Бизнес-процессинин үлгүсүн түзүүдө процесстин жүрүшүнө жооптуу кызмат адамдарын, процессти демилгелөөчү көрүнүштөрдү, кириш документтерди, иштин катышуучуларын, процессти жөнгө салуучу ченемдик базаны, чыгыш документтерди так аныктап алуу зарыл.

«Насыялык арызды талдоо» ишинин жөнөкөйлөтүлгөн үлгүсү төмөндө 2.3.-сүрөттө берилди.

Коммерциялык банктын инновациялык ишмердүүлүгүнө, анын ичинде инновациялык жигердүүлүгүнө бир катар факторлор таасирин тийгизет, бул учурда ар бир банкта инновациялык долбоорлордун натыйжалуулугуна тааир этүүчү өз факторлору бар экендигин белгилеп өтүү керек. Аларды баалоону жүргүзүүдө: банктын максаттары, стратегиясы, саясаты, маркетинги, каржылык ресурстары, тобокелдиктерди талдоо сыяктуу бир катар негизги мүнөздөгүчтөрдү эске алуу зарыл.

2.3.-сүрөт. Кардардын насыялык арызын кароо ишинин чиймелик үлгүсү

Булагы: Рахманова, А.К. Коммерциялык банкта насыя берүү боюнча бизнес-процесстин үлгүсүн түзүү [Текст]/ А.К. Рахманова, Т. Токтакунов// Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы.-Бишкек, 2014.-Атайын чыгарылыш.- 523-527-б.

Банктын ишмердүүлүгүнө карата алганда аталган мүнөздөгүчтөрдүн ичинен каржылык-экономикалык мүнөздөгүчтөр биринчи кезекте каралышы керек, алар инновацияларды ишке ашыруунун эсебинен акча каражаттарын кайрып алууну, инвестициялардын банк үчүн алгылыктуу деңгээлден төмөн эмес рентабелдүүлүгүн камсыздоочу киреше алууну, банк үчүн ыңгайлуу болгон мөөнөттөрдө инвестициялардын акталышын камсыз кылат.

Инновациялык долбоорлор логикалык негизделген, объективдүү, конкреттүү, мобилдүү болушу, талап кылынган ченемдерге каршы келбеши керек жана эки метод аркылуу камсыз кылынат:

1) салттуу сызыктуу үлгүнү ишке ашыруу – идеяны фундаменталдуу изилдөөлөрдөн тартып колдонмо иштелмелерге, өндүрүшкө жана коммерциялаштырууга чейин өнүктүрүү.

2) жаңы интерактивдүү үлгүнү ишке ашыруу – инновациялык идеялар инновациялык циклдин бардык баскычтарында жаралат, башкача айтканда жаңы идеяны ишке ашыруу үчүн атайын илимий изилдөөлөрдүн зарылдыгы жок болот. Бул учурда инновацияларды түзүү процессине берилген чарба жүргүзүүчү субъектинин кайсы гана кызматкери болбосун катыша алат.

“Банктык инновациялык ишмердүүлүктү өркүндөтүү” деп аталган үчүнчү бап коммерциялык банктын инновациялык ишмердүүлүгүнө, ошону менен катар коммерциялык банктардын өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды өнүктүрүүгө, атамекендик коммерциялык банктардын инновациялык өнүгүшүнүн негизги багыттарын аныктоого арналган.

Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарынын инновациялык ишмердүүлүгүнүн негизги максаттары катары күнүмдүк ишмердүүлүктү өркүндөтүү, коммерциялык банктын натыйжалуу ишмердүүлүгүн камсыз кылуучу өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды түзүү, бул аркылуу чыгымдарды минималдаштыруу, кирешени жогорулатуу, туруктуулукту камсыз кылуу, бизнес-процесстерди өркүндөтүү, башкаруу тутумун өркүндөтүү, кызмат көрсөтүүлөрдүн жаңы түрүн, жаңычылдыктарды иштеп чыгуу жана ишке ашыруу, маалыматтык технологиялар жаатында инновацияларды колдонуу, ишмердүүлүктү толук автоматташтыруу зарыл.

Заманбап коммерциялык банк жогорку деңгээлде автоматташтырылган кынтыксыз тутумга ээ болушу талап кылынат, ал мыкты атаандаштык жөндөмдүүлүгүн камсыздайт жана ресурстарды үнөмдөөгө мүмкүндүк берет.

Учурда коммерциялык банктар классикалык АБТ менен иштейт, ал накталай акча массасын башкарууга мүмкүндүк түзөт. Бул тутумдардын дизайны менен функционалдуулугу ар бир банкта ар башка жана карталык тутум, акча которуу тутумдары сыяктуу башка тутумдар менен өз ара аракеттенишүү мүмкүндүгүнө ээ. Өз ара аракеттенишүү же “маалымат алмашуу” онлайн тартибинде, топтомдук тартипте же офлайн тартипте жүрөт. Бирок “классикалык АБТ” эсептерди, төлөмдөрдү башкаруу, эсептешүү эсептери боюнча эсебин алуу жана эсептөөлөрдү жүргүзүү кызматтары менен чектелүү болот, ал эми заманбап коммерциялык банк төлөмдөрдү жүргүзүүдөн башка көптөгөн өндүрүмдөр жана

кызмат көрсөтүүлөргө, ошондой эле негизинен кол менен иштетилүүчү көптөгөн бизнес-процесстерге ээ.

Биринчиден, бул убакыт чыгымдары, б.а. өндүрүмдү чыгарууга же кызмат көрсөтүүгө көп убакыт талап кылынат. Экинчиден, маалыматты бурмалоо болуп саналат, анткени кол эмгеги адамдык фактор тобокелин жаратат, бул өндүрүмдүн сапатына, башкаруучулук чечим кабыл алууга таасирин тийгизет. Ошентип, заманбап банк башка тутумдар менен онлайн тартибинде иштей турган, бизнес-процесстерди, башкаруу функцияларын, ошону менен катар көзөмөлдөө ишин, ишмердүүлүктү баалоону автоматташтырууга, маалыматты өз учурунда жана толук көлөмдө көрүүгө мүмкүндүк берген автоматташтырылган тутумга ээ болушу керек.

Бул илимий иштин алкагында, жүргүзүлгөн изилдөөлөргө жана талдоолорго таянуу менен биз АБТнын негизинде коммерциялык банктын бүткүл ишмердүүлүгүн кучагына алган АБТнын жаңы үлгүсүн түзүүнү сунуштайбыз. Мындан ары биз бул тутумду “Заманбап автоматташтырылган банк тутуму, б.а. ЗАБТ” деп атадык. ЗАБТ банктын ишмердүүлүгү боюнча бүт маалыматты өз кучагына камтыйт. Бул тутумдун “классикалык” тутумдан негизги айырмачылыгы төмөнкүлөр:

- Жасалма интеллекттин болушу;
- Банк тууралуу маалыматтын толуктугу жана өз убагында берилиши;
- Маалыматтардын бир тутумдан экинчи тутумга жуурулушуу мүмкүндүгү;
- Ишмердүүлүктүн бардык түрү боюнча отчетторду автоматтык түрдө түзүү;
- Бизнес-процесстерди, толук жана жарым-жартылай автоматташтыруу мүмкүндүгү;
- Иш кагаздарынын электрондук жүгүртүлүшү;

ЗАБТ банктын ар түрдүү тутумдарынан бардык маалыматтарды автоматтык түрдө топтойт. Бул бардык тутумдар өз ара байланышта болушу жана автоматтык түрдө чагылдырылышы керек. Мисалы, кардар боюнча бир тутумда өзгөртүүлөр киргизилсе, ал маалыматтар башка тутумда автоматтык түрдө өзгөрүшү зарыл. Өз учурунда толук жана зарыл маалыматты көрүү - ЗАБТнын негизги милдети болушу керек.

ЗАБТнын түзүмүнүн үлгүсү 3.1.-сүрөттө көрсөтүлгөн.

3.1.-сүрөт.Заманбап автоматтыштырылган банк тутуму.

Булагы: автор тарабынан түзүлгөн

ЗАБТ көптөгөн процесстерди өз кучагына алат жана татаал түзүмгө ээ. Изилдөөлөрдүн алкагында биз кардарды эсептик-кассалык тейлөөнүн жөнөкөйлөтүлгөн математикалык үлгүсүн түздүк.

Кардарды эсептик-кассалык тейлөө процессинин жөнөкөйлөтүлгөн математикалык үлгүсүн төмөнкүдөй түрдө берүүгө болот:

$$Y = x_1 + x_2 + \dots + x_n \quad (3.1.)$$

мында:

Y- ЗАБТ да берилген түпкү маалымат,

X- тиешелүү тутумда акча каражаттарынын агылып кириши жана чыгышынын жыйынтыгы.

n – ички банк тутумдарынын санына барабар

X маанисин эсептөөнү төмөнкү формула аркылуу берүү ыктымал:

X = акча каражаттарынын агылып кириши - акча каражаттарынын агылып чыгышы (3.2.)

эгерде $X=0$ болсо, анда кардар банк аткарымдарын жүргүзгөн эмес, эгер X терс мааниге ээ болсо, анда кардардын банкка карызы бар.

Ошентип, ЗАБТ натыйжалуу башкарууну камсыз кылууда универсалдуу инструмент катары чыгат. Негизги маалымат булактары баштатан иштеп жаткан

тутумдар болуп саналат жана жаңыдан түзүлө турган тутумдар банктын ишмердүүлүгүн учурда автоматташтыруу деңгээлин эске алуу менен курулушу зарыл.

Өндүрүмдүк инновацияларды өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын бири – кардарларды обочодон (алыстан) тейлөөнү ишке ашыруу аркылуу виртуалдык мейкиндикте кызмат көрсөтүүлөр болушу керек. Санариптик мейкиндикте тейлөө банктын бардык өндүрүмдөрүн жана кызмат көрсөтүүлөрүн кучагына алышы талап кылынат. Биринчи кезекте бул кардарга эсеп ачуу процессин жөнөкөйлөтүү, ага эсеп ачуу мүмкүндүгү, андан кийин кардардын тикелей катышуусуз эле маалыматтык технологияларды колдонуу аркылуу тейлөө менен коштолушу зарыл.

Өндүрүмдүк инновацияларды өнүктүрүүнүн экинчи бир багыты болуп документтүү аккредитив, банк кепилдиги, документтүү инкассо сыяктуу соодалык каржылоо инструменттерин өнүктүрүү керек. Азыркы учурда соодалык каржылоо боюнча кызматтарды айрым гана ата мекендик банктар сунуштап жаткандыгын белгилеп кетүү маанилүү.

ТЫЯНАКТАР

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөндөгүдөй тыянактар чыгарылды:

1. Дайыма өзгөрүүлөр болуп турган шарттарда ар бир коммерциялык банктын ийгиликтүү иштеши өндүрүмдүк жана процесстик инновациялардын болушу аркылуу гана камсыз кылынат, алар салттуу сызыктуу үлгүнү ишке ашыруу - идеяны фундаменталдуу изилдөөлөрдөн тартып колдонмо иштелмелерге, өндүрүшкө жана коммерциялаштырууга чейин өнүктүрүү менен; ошондой эле жаңы интерактивдүү үлгүнү ишке ашыруу-инновациялык идеяларды инновациялык циклдин бардык баскычтарында жаратуу менен иштелип чыгышы ыктымал, башкача айтканда жаңы идеяны ишке ашыруу үчүн атайын илимий изилдөөлөрдүн зарылдыгы жок болот. Бул учурда инновацияларды түзүү процессине берилген чарба жүргүзүүчү субъектинин кайсы гана кызматкери болбосун катыша алат.

2. Күн өткөн сайын чарба жүргүзүүчү субъектинин натыйжалуу өнүгүшүн камсыз кылууда инновациялардын ролу жогорулайт. Бул биринчи кезекте заманбап рынок шарттарында тынымсыз киргизилип жаткан жаңычылдыктар ийгиликтин башкы фактору болуп калгандыгы менен түшүндүрүлөт. Атаандаштыктын курчушу, банк кызматтарынын сапатына керектөөчүлөр тарабынан жогору талаптардын коюлушу өз шарттарын таңуулайт. Дал ошондуктан, дайыма өзгөрүп туруучу кырдаалдарда ишин токтотуп албай ийгиликтүү иштөөнү улантуу үчүн банк үзгүлтүксүз түрдө өз өндүрүмдөрүн жакшыртышы, кайра өзгөртүп түзүшү, бизнес-процесстердин жакшыртылган же

жаңы үлгүлөрүн түзүү аркылуу технологиялык жана башкаруучулук процесстерди өркүндөтүшү зарыл. Өзүнүн бизнес-процесстер жөнүндө так маалыматы болгон банк алардын өзгөрүлүп турган рынок шарттарына үзгүлтүксүз жана ырааттуу ыңгайланышын жүргүзүүгө жөндөмдүү болот, анткени бизнес-процесстер жаңычылдыктарды киргизүүнүн предмети болуп саналат.

3. Банктын инновациялык өнүгүшүнүн негизги багыттары коммерциялык банктын өнүгүү стратегиясынын алкагында банктын өзүнүн каржылык, адистик жана экономикалык мүмкүнчүлүктөрүн эске алуу менен аныкталышы керек.

4. Банк бизнеси улам барган сайын виртуалдык мүнөзгө ээ болууда, ошл себептүү банк ишмердүүлүгүн уюштуруу банктын карамагында болгон маалыматтарга тикелей көз каранды. Бул учурда банктык бизнес-процессти уюштуруу үчүн маалыматтарды иштеп чыгуу тездиги жана маалыматтын ишенимдүүлүгү айрыкча мааниге ээ, бирок ошол эле учурда коммерциялык банктардыагы көпчүлүк бизнес-процесстер кол эмгеги менен жүргүзүлөт, бул чарба жүргүзүүчү субъект үчүн чыгашалуу болуп саналат.

5. Коммерциялык банк жасалма интеллектти колдонуу менен бүткүл банк ишмердүүлүгүн кучагына алган жана банктык бизнес-процесстердин автоматташуусун камсыз кылуучу универсалдуу борборлоштурулуп автоматташтырылган банк тутумуна ээ болушу зарыл.

СУНУШТАР

Жүргүзүлгөн изилдөөлөрдүн негизинде төмөндөгүдөй сунуштар берилди:

1. Банк ишмердүүлүгүн өркүндөтүүнүн негизги багыттары болуп коммерциялык банктын өнүгүү стратегиясынын алкагында өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларды иштеп чыгуу жана иш жүзүнө ашыруу эсептелет. Инновацияларды түзүүдө инновациялык идеялар инновациялык циклдин бардык баскычтарында жаралган интерактивдүү үлгүсүн пайдалануу сунушталат, бул учурда инновацияларды түзүү процессине коммерциялык банктын кайсы гана кызматкери болбосун катыша алат.

2. Коммерциялык банк өзүнүн бизнес-процесстери өзгөрүлүп турган рынок шарттарына үзгүлтүксүз жана ырааттуу ыңгайланышын жүргүзүү үчүн бизнес-процесстердин ачык-айкын үлгүсүн түзүшү зарыл, анткени бизнес-процесстердин дал өзү жаңычылдыктарды киргизүүнүн предмети болуп саналат.

Рынокто бизнес-процесстердин үлгүсүн түзүү боюнча көптөгөн программалар бар, банк алардын арасынан өзүнө ыңгайлуусун тандап алуусу керек.

3. Банктын инновациялык ишмердүүлүгүн санариптик экономиканын өнүгүшүн эске алуу менен бизнес-процесстерди уюштурууда санариптик технологияларды колдонууга, ишке ашырууга багыттоо максатка ылайыктуу. Инновациялык ишмердүүлүктүн негизги багыттары катары бизнес-процесстерди уюштурууда жаңычылдыктарды иштеп чыгуу жана жүзөгө ашыруу; жаңы, өркүндөтүлгөн өндүрүмдөрдү жана кызмат көрсөтүүлөрдү иштеп чыгуу жана ишке ашыруу; учурдагы ишмердүүлүктү талдоо жана аны өнүктүрүү; банк ишмердүүлүгүн толук автоматташтыруу; банк кызматтарын көрсөтүүдө жасалма интеллектти колдонуу зарыл.

4. Өзүнүн өнүгүшүн камсыз кылуу үчүн коммерциялык банк кардарларды виртуалдык мейкиндикте алыстан тейлөө мүмкүндүгүн сунуштоочу банктык инновациялык технологияларды камсыз кылуу боюнча иштерди жүргүзүшү керек. Кардарларды алыстан тейлөө коммерциялык банктын бардык кызмат көрсөтүүлөрүн камтышы зарыл, муну менен кардарларга эң ыңгайлуу тейлөө шарттары түзүлөт.

5. Коммерциялык банктын ишмердүүлүгүндө колдонуу үчүн заманбап автоматташтырылган банк тутумунун үлгүсү (ЗАБТ) сунушталды. Ал банк тууралуу, анын ичинде бизнес-процесстери жөнүндө толук жана өз убагында маалымат берилиши; маалыматтардын бир тутумдан экинчи тутумга жуурулушу мүмкүндүгү; ишмердүүлүктүн бардык түрү боюнча отчеттордун автоматтык түрдө түзүлүшү; бизнес-процесстерди, толук жана жарым-жартылай автоматташтыруу мүмкүндүгү; иш кагаздарынын электрондук жүгүртүлүшү; жасалма интеллекттин болушу менен айырмаланат. ЗАБТ математикалык үлгүсү белгилүү бир кардар, процесс ж.б. боюнча түпкү маалыматты алуу үчүн банктык тутумдардын өз ара аракеттенишүүсүнүн баяндамасында колдонулушу зарыл.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

Рахманова, А.К. Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарынын ишмердүүлүгүндөгү өндүрүмдүк жана процесстик инновациялар [Текст]/ А.К. Рахманова // Экономика жана ишкердик.-Москва, 2017.-№ 12.- 1094-1098-б.

Рахманова, А.К. Кыргыз Республикасында банктык инновациялык ишмердүүлүктү өнүктүрүүнүн негизги багыттары [Текст]/ А.К. Рахманова // Экономика жана ишкердик.- Москва, 2017.- № 9.- 69-76-б.

Рахманова, А.К. Банк ишмердүүлүгүнүн заманбап баскычында инновацияларды түзүү процесси [Текст]/ А.К. Рахманова // Борбордук Азия өлкөлөрүнүн бухгалтерлеринин жана аудиторлорунун Ысык-Көл форумунун Кабарлары, Бишкек, 2017-ж.-№1(16).- 100-105-б.

Рахманова, А.К. Коммерциялык банктын инновациялык стратегиясы [Текст]/ А.К. Рахманова //М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин Жарчысы.-Бишкек, 2015.-№1(31).- 45-49-б.

Рахманова, А.К. Коммерциялык банкта насыя берүү боюнча бизнес-процесстин үлгүсүн түзүү [Текст]/ А.К. Рахманова, Т. Токтакунов// Ж.Баласагын атындагы КУУнун Жарчысы.-Бишкек, 2014.-Атайын чыгарылыш.- 523-527-б.

Рахманова, А.К. Кыргыз Республикасынын банк тутумунда банктык пластик карталарын өнүктүрүү [Текст]/ А.К. Рахманова// М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин Жарчысы.- Бишкек, 2014.- №1(27).-64-66-б.

Рахманова, А.К. Өлкөнүн инвестициялык жагымдуулугун камсыз кылуудагы инвестициялык саясат [Текст]/ А.К. Рахманова Б// М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университетинин Жарчысы.-Бишкек, 2012.- №1(20).-64-66-б.

Рахманова, А.К. Кыргыз Республикасынын банк тутумун өнүктүрүү [Текст]/ А.К. Рахманова// Евразиялык инновациялык университетинин Жарчысы.- Павлодар, 2012.-№3(47).-130-133-б.

Рахманова, А.К. Инновациялык экономика-өлкөнүн туруктуу өнүгүшүнүн негизги фактору катары [Текст]/ А.К. Рахманова, К.К. Рахманова// Экономика жана ишкердик университетинин Жарчысы.-Жалал-Абад, 2011.-№3.-85-91-б.

Рахманова Айнура Калиловнанын 08.00.05- экономика жана элдик чарба башкаруу адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденүүгө сунушталган “ Коммерциялык банктардын өнүгүүсүндөгү өндүрүмдүк жана процесстик инновациялар” темасындагы диссертациясынын РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: Коммерциялык банктар, инновациялар, өндүрүмдүк жана процесстик инновация, өнүгүү стратегиясы, бизнес-процесстерди моделдөө, инвестициялар, инвестициялык долбоорлордун көрсөткүчтөрүн баалоо, коммерциялык банктардын балансы, банктардын виртуальдык кызматтары, банктын заманбап автоматташтырылган банк тутуму (ЗАБТ).

Изилдөөнүн негизги объектиси: Кыргыз Республикасынын коммерциялык банктарынын инновациялык ишмердүүлүгү.

Диссертациялык изилдөөнүн максаты: Коммерциялык банктын өнүгүүсүн шарттаган инновациялык ишмердүүлүктү түзүү боюнча илимий-методикалык жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу. Банктардын өнүгүүсүнүн негизги багыттарын ишке ашырууга багытталган идеялардын моделин, банкта инновациялык идеяларды уюштуруу боюнча илимий жана жана практикалык сунуштарды иштеп чыгуу.

Изилдөөнүн методдору: Коммерциялык банктардын ишмердүүлүгүн эмпирикалык жана техникалык жактан анализдөө, математикалык статистиканын жана ошондой эле таблица жана графикалык изилдөөнүн методдору колдонулду.

Алынган жыйынтыктар: Банк ишмердүүлүгүнө тиешелү өндүрүмдүк жана процесстик инновацияларга аныктама берилди, банктын кээ бир бизнес-процесстери моделдештирилди, банк ишмердүүлүгүн өнүктүрүүдө негизги багыттар иштелип чыгып, заманбап автоматташтырылган банк тутумунун модели түзүлүп сунушталды.

Пайдалануу даражасы: Алынган жыйынтыктар коммерциялык банктардын бизнес-процесстерин иштеп чыгууда жана моделдештирүүдө колдонулуучу конкреттүү сунуш деңгээлине чейин жеткирилди.

Колдонуу чөйрөсү: диссертациялык иште берилген корутундулар жана сунуштамалар коммерциялык банктын инновациялык ишмердүүлүгүн түзүүдө теориялык жана методикалык негизделген инструментарий катары көрсөтүлдү, жыйынтыгында банк структурасынын эффективдүүлүгүн жогорулатууга алып келет.

РЕЗЮМЕ

диссертации Рахмановой Айнуры Калиловны на тему: «Продуктовые и процессные инновации в развитии коммерческих банков», представленной на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 - Экономика и управление народным хозяйством (по отраслям и сферам деятельности).

Ключевые слова: коммерческие банки, инновации, продуктовые инновации, процессные инновации, стратегия развития, моделирование бизнес-процессов, современные банковские технологии, автоматизированная банковская система, модели создания инноваций, инвестиции, показатели оценки инновационных проектов, баланс коммерческих банков, виртуальные банковские услуги, современная автоматизированная банковская система (САБС), математическая модель САБС.

Объектом исследования является инновационная деятельность коммерческих банков Кыргызской Республики, развитие продуктовых и процессных инноваций.

Цель диссертационного исследования - разработка научно-методических положений и практических рекомендаций по организации банковской инновационной деятельности, определение основных предпосылок и условий развития коммерческого банка в условиях современного мира, а также разработка модели реализации инноваций в коммерческих банках с выделением основных её направлений.

Методы исследования: эмпирический и технический анализ деятельности коммерческих банков, методы математической статистики, также табличный и графический методы исследования.

Полученные результаты: уточнены понятия продуктовых и процессных инноваций применительно к банковской деятельности, смоделированы некоторые бизнес-процессы, предложены основные направления развития банковской деятельности, предложена инновационная модель современной автоматизированной банковской системы (САБС).

Степень использования: полученные результаты доведены до уровня конкретных предложений, пригодных для использования на практике при разработке и моделировании бизнес-процессов, а также при создании современных автоматизированных систем.

Область применения: изложенные в диссертационной работе выводы и рекомендации представляют собой теоретически и методически обоснованный инструментарий при обеспечении инновационной деятельности коммерческих банков и позволят обеспечить реализацию продуктовых и процессных

инноваций, что в конечном итоге ведет к росту эффективности банковских структур.

SUMMARY

Theses of Rakhmanova Ainura Kalilovna “Product and process innovation in development of commercial banks” for the degree of candidate of economic sciences in specialty 08.00.05- economy and national economy management.

Keywords: Commercial banks, innovations, product innovations, process innovations, development strategy, business process modeling, automated banking system, innovation creation models, investments, indicators for evaluating innovative projects, commercial banks balance, virtual banking services, modern automated banking system (SABS).

Object of study: is the innovative activity of commercial banks of the Kyrgyz Republic.

The purpose of the dissertation research: The purpose of the dissertation research is the development of scientific and methodological provisions and practical recommendations on the organization of banking innovation in order to ensure the development of their activities, the definition of the basic prerequisites and conditions for its development in the modern world. Development of a model for implementing innovations in commercial banks.

Research methods: an empirical and technical analysis of the activities of commercial banks, methods of mathematical statistics, as well as tabular and graphical research methods.

The results obtained: the concepts of product and process innovations in relation to banking have been defined, some business processes have been modeled, the main directions for the development of banking have been proposed, an innovative model of a modern automated banking system has been proposed - SABS.

Degree of use: the results obtained are brought to the level of specific proposals that are suitable for use in practice in developing and modeling business processes, in creating modern automated systems.

Scope: The conclusions and recommendations set forth in the dissertation work are theoretically and methodologically sound tools for ensuring the innovative activities of commercial banks and will allow for the implementation of product and process innovations, which ultimately leads to the development of the bank.